

Yarışılabilir Piyasalar Teorisi: Potansiyel Rekabetin Önemi**

Ülker ÇAM¹

Özet

Rekabet olgusundan söz edebilmek için, nispeten adil yarışma koşullarında, kıt olan bir şeyi veya bir konumu kazanma isteği olan çok sayıda yarışmacının olması ve bu yarışmacıların giriş ve çıkış konusunda serbest olmaları gerekmektedir. Burada söz konusu olan rekabet hem fiili hem de potansiyel rekabettir. Yarışılabilirlik kavramının temelinde ise potansiyel rekabet vardır. Yarışılabilirlikte, rekabet kavramından farklı olarak, az sayıda hatta tek bir yarışmacı olması halinde dahi rekabet ortamının varlığından söz edilebilir. Bu rekabet ortamının oluşmasına neden olan ise potansiyel rekabettir. Yarışılabilirlikte, mevcut yarışmacılar davranışlarını piyasadaki yerleşik rakiplere göre değil, potansiyel rakiplere göre belirlemektedir.

William J. Baumol, John J. Panzar ve Robert D. Willig tarafından geliştirilen yarışılabilir piyasalar teorisinin, tam rekabet piyasası ile kıyaslandığında gerçek hayatta karşımıza çıkabilecek bir piyasa yapısı olması daha olası görünmektedir. Bu nedenle çalışmada, birçok sektörde varlığının ampirik olarak araştırılması mümkün olan yarışılabilir piyasalar teorisi için teorik bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yarışılabilir Piyasalar Teorisi, Tam Rekabet Piyasası, Potansiyel Rekabet, Havayolu Sektörü, Bankacılık Sektörü

Jel Kodları: D40, D21

** "Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısının Rekabet ve Yarışılabilirlik Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Gemerek MYO, ulkerkam@cumhuriyet.edu.tr

Abstract

In order to be able to treat of the competitiveness, it is necessary to have a large number of competitors who are in need of a scarce one or a position and these competitors must be free to enter and exit in relatively fair competition conditions. The competition is both actual and potential competition. However there is a potential competition on the underlying at the concept of contestability. Unlike the concept of competition in contestability, it can be said about the existence of a competitive environment, even if it is a small number or even a single competitor. The competition that creates this competitive environment is potential competition. At contestability, existing competitors determine their behavior according to potential competitors, not according to established competitors in the market.

It seems more likely that the contestable market theory developed by William J. Baumol, John J. Panzar and Robert D. Willig has a market structure that can be confronted in real life when compared with the perfect competition market. For this reason, it is aimed to present a theoretical framework for the contestable market theory which can be investigated empirically in many sectors.

Keywords: Contestable Market Theory, Perfect Competition, Potential Competition, Airline Sector, Banking Sector

Jel Codes: D40, D21

Giriş

Yarışılabilir Piyasalar Teorisi 1982 yılında William J. Baumol, John J. Panzar ve Robert D. Willig tarafından yeni bir endüstriyel organizasyon teorisi olarak geliştirilmiştir. Baumol tarafından Mart 1982'de yayınlanan "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure" başlıklı makale ile temel varsayımları sunulan teori aynı yıl adı geçen üç yazar tarafından yayınlanan "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure" adlı kitapta oldukça ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

Söz konusu çalışmada yarışılabilir bir piyasa, girişin tamamen serbest ve çıkışın tamamen maliyetsiz olduğu bir piyasa olarak tanımlanmıştır. Yarışılabilir bir piyasada, mutlak maliyet avantajı gibi yerleşik firmalara avantaj sağlayan giriş engelleri olmadığı gibi, firmaların piyasadan çıkmasını zorlaştıran batık maliyetler de söz konusu değildir. Teori, tam rekabet piyasasının bir genelleştirmesidir.

Bu çalışmada, yarışılabilir piyasalar teorisinin tam rekabet piyasasının çoğu özelliğini taşımakla birlikte temel varsayımlar bağlamında değerlendirildiğinde klasik teoriden farklılaştığı vurgulanmak istenmiştir. Klasik teoride rekabet kavramı endüstrideki firma sayısını ifade etmektedir. Endüstrideki firma sayısı arttıkça fiyat ve marjinal maliyet arasındaki farkın kapanacağı ve piyasanın daha rekabetçi bir hale geleceği varsayılmaktadır. Yarışılabilir piyasalar teorisinde ise piyasanın rekabetçi olup olmadığı firma sayısına göre değil, potansiyel rekabetin var olup olmadığına göre belirlenmektedir. Bu nedenle çalışmada yarışılabilir piyasalar teorisi açıklanırken potansiyel rekabetin önemine vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın piyasa yapısını belirlemeye yönelik ampirik çalışmalara yardımcı olması amaçlanmıştır. Bu nedenle, önce teorisinin temel varsayımları, daha sonra yarışılabilir piyasalar teorisinde endüstri dengesinin nasıl oluştuğu açıklanmıştır. Ayrıca, potansiyel rekabetin önemi dikkate alınarak, tam rekabet piyasası ve yarışılabilir piyasalar teorisinin kısa bir karşılaştırması yapılmıştır. Yarışılabilirlik özelliklerini taşıması

muhtemel olan iki sektör (havayolu ve bankacılık) örneği ile de çalışma sonlandırılmıştır.

1. Teorinin Temel Varsayımları: Serbest Giriş ve Maliyetsiz Çıkış

Yarışılabilir piyasalar teorisinin tanımından hareketle iki temel varsayımdan söz etmek mümkündür: Piyasaya girişin tamamen serbest olması ve piyasadan çıkışın tamamen maliyetsiz olması.

Serbest giriş;

Yarışılabilir piyasalar teorisinde, piyasada az sayıda firma olsa bile giriş, serbest, maliyetsiz ve tamamen geri çevrilebilir olacaktır (Perrakis, 1982: 774). Yani yarışılabilirlik fikri, endüstriye girişte giriş engellerinin olmamasını ve firmaların faaliyetlerinin batık maliyetleri içermemesini gerektirmektedir (McIntosh, 2002: 459).

Batık maliyetler genellikle hali hazırda en iyi kullanımında olan ve alternatif kullanım alanı olmayan ekipmanlar için geçerlidir. Bu maliyetler üretken kaynak kiralanarak ya da satılarak geri kazanılmayan maliyetlerdir. Örneğin, bir kere satın alınan bir makinenin fiyatı, söz konusu makine başka bir faaliyet için hiçbir şekilde kullanılmıyorsa batık maliyettir (Maddala ve Miller, 1989: 194).

Yarışılabilir piyasalar teorisinde giriş engeli denildiğinde George J. Stigler'in tanımı akla gelmektedir. Stigler'e göre ölçek ekonomileri giriş engeli oluşturmazken, girişin önündeki en önemli engel mutlak maliyet avantajıdır (Davut, 2002, 189). Girişin serbest olması maliyetsiz ya da kolay olması anlamına gelmemektedir. Bu, yeni girecek olan firmanın yerleşik firmalarla karşılaştırıldığında üretim teknikleri ya da ürün kalitesi açısından dezavantaja sahip olmaması anlamına gelmektedir (Baumol, 1982: 3-4).

Yani, mutlak maliyet avantajı bağlamında bir giriş engelinin olmaması potansiyel rakipler için girişi maliyetsiz hale getirmektedir. Yerleşik firma ve potansiyel rakip aynı talep ve maliyet koşulları ile karşı karşıyadır. Rekabetçi fiyatın üzerinde belirlenen bir fiyat, mevcut firmalarla aynı maliyet koşullarına sahip olan potansiyel rakiplerin piyasaya girişini

özendirecektir. Bu nedenle serbest giriş, yerleşik firmaların fiyatı rekabetçi düzeyin üstünde belirlemesini engelleyecektir.

Maliyetsiz çıkış;

Firmalar bir endüstriden çıkarken de çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engeller, firmanın faaliyette bulunduğu endüstriden çıkış yapması halinde katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. Firmanın sermayesini başka bir endüstriye kaydırması mümkün değilse veya oldukça maliyetli ise ilgili endüstride çıkış engeli var demektir (Yıldırım vd., 2009: 203). Endüstriden çıkışı engelleyen söz konusu batık maliyetlerin yarışılabilir piyasada olmadığı varsayılmaktadır. Eğer batık maliyetler bir piyasadan diğerine kolay bir şekilde aktarılabilirse, piyasa batık maliyetler tarafından karakterize edilse bile yarışılabilir olabilmektedir (Bailey, 1981:178).

Çıkışın tamamen serbest olması girişin serbest olmasını sağlamaktadır. Herhangi bir firma engelsiz bir şekilde piyasadan ayrılabilen ve bu çıkış sürecinde giriş sürecinde katlandığı maliyetleri telafi edebilmektedir. Eğer sermayenin tamamı kayıpsız (zararsız) bir şekilde satılabilir ya da geri kullanılabilir ise o zaman giriş riski elimine edilebilmektedir (Baumol, 1982: 3-4). Bu nedenle azalan ortalama maliyet durumunda bile yerleşik firma ortalama maliyetten daha yüksek bir fiyat belirlemeye cesaret edemeyecektir. Maliyetin üstündeki bir fiyat piyasayı vur-kaç girişine açık hale getirecektir (Weitzman, 1983: 486).

Piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu piyasalarda yerleşik firmaların aşırı kâr elde ettiğini gören yeni bir firma piyasaya girebilir ve yerleşik firmaların uyguladığından daha düşük bir fiyat uygulayarak geçici bir süre kâr elde ettikten sonra yerleşik firmaların tepki göstermesine fırsat kalmadan o alandan çıkış yapabilir. Bu duruma vur-kaç girişi denilmektedir (Davut, 2002: 191).

Tam yarışılabilir bir piyasada potansiyel rakipler giriş ve çıkış engelleriyle karşı karşıya değildir ve yerleşik firmalar bir giren için (kısa

sürelî) kâr fırsatını engellemek amacıyla fiyatlarda bir azalmayla yeterince çabuk karşılık veremezler. Tam olarak geri çevrilebilir sabit maliyetler olmasına rağmen, giriş ve çıkış engeli oluşturacak batık maliyetler yoktur. Bu şartlardan dolayı, kârlı giriş fırsatı varsa bir rakip vur-kaç girişi yapabilir. Bu yüzden yerleşik firmalar tarafından herhangi bir aşırı kâr elde etme girişimi başarısız olacaktır (Cairns ve Mahabir, 1987: 269).

Girişin serbest olması gibi çıkışın maliyetsiz olması da piyasada yerleşik olan firmaları rekabetçi fiyatı kabullenmeye zorlayacaktır. Yarışılabilir piyasaların bu iki temel varsayımından dolayı vur-kaç girişine açık olması yerleşik firmaları marjinal maliyete eşit bir fiyat belirlemeye ve normal kâr elde etmeye zorlayacaktır. Yarışılabilir piyasalar teorisinde bu durum "sürdürülebilirlik" kavramı ile ifade edilmektedir ve bu şartların gerçekleştiği durum "sürdürülebilir endüstri oluşumu" olarak ifade edilmektedir.

2. Sürdürülebilirlik ve Endüstri Dengesi

Baumol (1982) endüstri dengesinin gerçekleşmesi için iki oluşumdan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, "uygun endüstri oluşumu" ve ikincisi, "sürdürülebilir endüstri oluşumu" dur. Yarışılabilir bir piyasada ancak bu iki oluşum gerçekleşirse, piyasada oluşan fiyat potansiyel girişi cezbetmeyecek ve endüstri dengesi sağlanacaktır.

Uygun Endüstri Oluşumu;

Bir endüstride sürdürülebilir endüstri oluşumunun gerçekleşmesi için öncelikle o oluşumun uygun olması gerekmektedir. Eğer piyasadaki üretim talebi karşılamak için yeterli ise ve hiçbir firma zarar etmiyorsa o endüstri oluşumu uygundur demektir (Martin, 2000: 6).

$N=\{1, \dots, n\}$ potansiyel çıktı seti içi uygun bir endüstri oluşumu, R_{++}^n elemanı olan p fiyatında R_+^n elemanı olan ve her biri sırasıyla y^1, \dots, y^m çıktı vektörlerini üreten m firmadan oluşmaktadır (Baumol vd., 1982: 312).

$$\sum_{i=1}^m y^i = Q(p) \text{ ve } py^i - C(y^i) \geq 0, \quad i=1, \dots, m \text{ ve } y=(y^1, \dots, y^m)$$

Eğer, y 'nin bileşenleri p fiyatında talep edilen miktara eşitse ve her bir firmanın maliyetlerini karşılmasına izin veriyorsa, firmaların çıktılarının vektörü (y) uygundur (feasible). Uygun bir endüstri oluşumunun yarışılabilir piyasadaki dengeyle uyumlu olması için herhangi bir kârlı giriş fırsatı sunmaması gerekmektedir. Yani giriş maliyetleri sıfır olduğunda bile sürdürülebilir olmalıdır (Baumol vd.,1982: 24-25).

Firma sayısını ifade eden m herhangi bir pozitif tam sayı olabilir. Endüstri yapısı, $m=1$ ise monopol, m 'nin önemli ölçüde büyük bir sayı olması halinde piyasada çok sayıda firma olduğu anlamına geleceği için rekabetçi ve 1'den farklı olmakla birlikte çok yüksek olmayan bir değer ise, yani piyasada az sayıda firma varsa oligopoldür. Uygunluk terimi, p piyasa fiyatında üretim maliyetlerinin karşılanması sağlayan pozitif bir çıktı vektörünü ve bu fiyatta piyasa taleplerini karşılayan m firmanın çıktılarının toplamını içeren firmaların her birinin gereksinimlerini ifade etmektedir. Burada N , endüstri tarafından gerçekte üretilen ürünlerin bir seti olmaktan ziyade, endüstri tarafından potansiyel olarak üretilebilir olan ürünlerin bir seti olarak tanımlanmaktadır (Baumol vd., 1982: 313).

Diğer bir deyişle uygun endüstri oluşumu, talep edilen miktarın arz edilen miktara eşit olduğunu ve söz konusu piyasanın dengede olduğunu ifade etmektedir. Uygun endüstri oluşumunda her bir firma başa baş noktasında faaliyette bulunmaktadır ve bu firmalar tarafından üretilen toplam çıktı talep edilen miktarın tamamını karşılamaktadır.

Sürdürülebilir Endüstri Oluşumu ve Endüstri Dengesi;

Yarışılabilir piyasalar teorisinin literatüre kattığı kavramlardan birisi, sürdürülebilir endüstri oluşumudur. Bu kavram bir çeşit endüstri dengesini ifade etmektedir. Söz konusu denge uzun dönemde faaliyette bulunan bütün firmaların fiyat-marjinal maliyet eşitliğini sağlayan çıktı miktarını üretmesini ve normal kâr elde etmesini garanti etmektedir.

Yarışılabilir bir piyasa için, bir fiyat vektörü ve oluşumdaki her bir firmanın çıktıları toplamından oluşan çıktılar vektörünün bir setinden oluşacak şekilde sürdürülebilir bir oluşum tanımlanabilir. Bu oluşumun sahip olması gereken özellikler vardır. Söz konusu fiyat setinde piyasa tarafından talep edilen toplam mal miktarı oluşumdaki bütün firmaların çıktılarının toplamına eşit olmalıdır. İkinci olarak bu fiyat seti, piyasada faaliyette bulunan her bir aktif firmaya üretim maliyetlerini aşan bir gelir sağlamalıdır. Son olarak da bu fiyatlar, yerleşik firmaların fiyatlarını sabit tutacağını varsayan potansiyel rakipler için kârlı giriş fırsatları oluşturmamalıdır. Sürdürülebilir bir oluşumun olmadığı bir piyasa, oluşumu bozan veya değiştiren girişi cezbedecektir (Baumol vd., 1982: 5-6).

Sürdürülebilir bir endüstri oluşumu, yerleşik firmaların fiyatını kırarak kâr elde edebilen bir potansiyel girişin mümkün olmadığı oluşumdur. Bu oluşumda bütün firmalar aynı maliyet fonksiyonuna sahiptir (Shy, 1995: 207).

N setinde uygun bir endüstri oluşumu, bütün $p^e \in R_{++}^n$, $y^e \in R_+$, $p^e \leq p$ ve $y^e \leq Q(p^e)$ için $p^e y^e \leq C(y^e)$ ise sürdürülebilirdir (Baumol vd., 1982: 313).

Q(.): Talep Fonksiyonu

p^e : Rakip firmaların fiyatı

p: Yerleşik firmaların fiyatı

C: Maliyet fonksiyonu

Yarışılabilir piyasalar teorisinde rakip firmalar, yerleşik firmanın fiyatını sabit tutacağı beklentisi üzerine piyasaya girecektir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik tanımı, potansiyel rakiplerin girişin kârlılığını değerlendirirken üretimlerini daha düşük bir fiyattan yapabilecekleri beklentisi içerisinde olmalarına izin vermeyecektir (Brock, 1983: 1056 ve Martin, 2000: 10). Potansiyel rakiplerin piyasaya girişini engelleyen hiçbir şey yoksa yerleşik firmalar rekabetçi fiyata yani ortalama maliyete eşit olan fiyata razı olmaya zorlanacaklardır (McIntosh, 2002: 459).

Sürdürülebilir endüstri oluşumu, oluşumdaki her bir firma normal kâr elde ettiğini ve fiyatın marjinal maliyete eşit olduğunu ifade etmektedir. Yerleşik firmaların aşırı kâr elde etmesi, vur-kaç girişine açık olan piyasada yeni giren bir firma için mevcut firmaların fiyatını kırarak kâr elde etme fırsatı doğuracaktır. Rakip bir firma yerleşik firmanın çıktısını ikiye katlayabilir, çok az fiyat kırabilir ve hala kâr elde edebilir. Bu nedenle sürdürülebilir bir dengede her bir yerleşik firma normal kâr elde etmelidir.

Tipik bir yarışılabilir piyasa dengesi, her bir firmanın fiyatını ortalama maliyet eğrisinin minimum olduğu noktada belirlediği, bu fiyatta satıcıların küçük bir sayısı dahi uzun dönem tam rekabetçi bir dengedir (Yano, 2006: 403). Uzun dönem rekabetçi dengede cari fiyat düzeyinde ekonomik kâr sağlayan bir çıktı miktarı yoktur ve mevcut oluşum sürdürülebilirdir. Bu durum sürdürülebilir bir dengeyi tanımlamaktadır (Martin, 2000: 7).

Sürdürülebilir bir endüstri oluşumu, toplam endüstri çıktısını üreten endüstri için toplam maliyetleri minimize etmelidir. Aynı toplam çıktıyı daha düşük maliyetle üreten başka bir alternatif oluşum varsa, bu alternatif firma grubundaki bütün firmalar mevcut fiyatlarda aşırı kâr elde edebilir. Bu firmalardan en azından bir tanesi bile aşırı kâr elde etse, diğer firmalarda bu firma gibi davranarak kârlı giriş planları yapabilir (Baumol vd., 1982: 26). Dolayısıyla denge noktasında toplam maliyetleri minimize eden tek bir sürdürülebilir endüstri oluşumu vardır ve bu oluşumda bütün firmalar normal kâr elde etmektedir.

İki ya da daha fazla firmadan her biri sürdürülebilir bir endüstri oluşumundaki aynı malın pozitif miktarlarını üretiyorsa, onların çıktıları marjinal maliyetlerine eşit olmak zorundadır. Piyasada iki firma olması durumunda, firmalardan birinin maliyeti, diğerinin maliyetinden daha büyükse o oluşum sürdürülebilir olmayacaktır. Çünkü, toplam endüstri maliyetleri çıktının küçük bir miktarı yüksek maliyetli firmadan daha düşük maliyetli firmaya transfer edilerek azaltılabilir (Baumol vd., 1982: 26).

Eğer bir firma marjinal maliyetten daha düşük bir fiyatla ürettiği çıktıyı satarak kâr elde ediyorsa, yeni giren bir firma söz konusu firmanın fiyatından daha az bir fiyatla ve bu firmanın ürettiğinden biraz daha az çıktı üretip satarak kâr elde edebilir. Bu durum sürdürülebilir bir denge ile uyumlu değildir (Davut, 2002: 127).

Yani sürdürülebilir bir endüstri oluşumu için fiyat, marjinal maliyetin altında olamaz. Çünkü fiyatın marjinal maliyetin altında olması giriş tehdidini ortadan kaldırmak için yerleşik firmaya yıkıcı fiyat uygulaması imkânı verir. Tam yarışılabilir bir piyasada, piyasa güçleri yıkıcı fiyat uygulanamayacağını garanti edecektir (Baumol vd., 1982: 26-27).

Aynı malı satan iki ya da daha fazla firmanın olduğu bir durumda fiyat, marjinal maliyete eşit olmalıdır. Böyle bir durumda yeni giren bir firma söz konusu firmanın fiyatından daha az bir fiyatla ve bu firmanın ürettiğinden biraz daha fazla çıktı üretip satarak kâr elde edebilir. Yine bu durum da sürdürülebilir bir denge ile uyumlu değildir (Davut, 2002: 127).

İki ya da daha fazla firmanın p fiyatında y^1 çıktısını ürettiğini ve bu fiyatın firmalardan biri için marjinal maliyetinden daha büyük olduğunu varsayalım. Bu durumda potansiyel giren firmalar için kârlı bir giriş fırsatı mevcuttur. Çünkü potansiyel giren durumunda olan bir firma, geçerli olan fiyatta ya da bu fiyattan çok az daha düşük bir fiyatta ($y^1 + \Delta y$) kadar çok az daha büyük bir çıktı miktarını satabilir ve fiyatını marjinal maliyetin üstünde belirleyerek aşırı kâr elde eden firmanın kârından daha yüksek bir kâr elde edebilir. İlk fiyat p' de piyasada talep edilen miktar y ise, girişimcinin satmak istediği çıktı miktarı bu fiyatta ($y^1 + \Delta y < y^1 + y^2 \leq y$) kadardır. Yani, iki ya da daha fazla firmadan oluşan yarışılabilir bir piyasada marjinal maliyetin üstünde ya da altında herhangi bir fiyatta üretim yapıldığında bu durum kârlı giriş için bir fırsat ortaya çıkaracağından dolayı, sürdürülebilirliğin sağlanması için $p=MC$ olması gerekmektedir (Baumol vd., 1982: 27).

Dolayısıyla, iki ya da daha fazla firmayı içeren sürdürülebilir bir endüstri oluşumunda bütün firmalar $p = MC(y^i)$ ve $py^i = C(y^i)$ ($i=1, \dots, m \geq 2$) olduğu durumda üretim yapılmalıdır. Dahası, py^i , $C(y^i)$ 'den daha düşük ise

firma maliyetlerini karşılayamayacak ve oluşum uygun bir oluşum olmayacaktır. $p^i > C(y^i)$ ise piyasaya yeni giren firma, yerleşik firmanın fiyatını kırabilir ve hala aşırı kâr elde edebilir. Bu yüzden yerleşikler için $p^i = C(y^i)$ olmalı ve yerleşikler normal kâr elde etmelidirler (Baumol vd., 1982: 27-28).

Bu yüzden tam yarışılabilir bir piyasa, düopol olsa bile tam rekabet teorisindeki gibi bir fiyatlama kuralını, yani fiyatın hem ortalama hem de marjinal maliyete eşit olması durumunu gerçekleştirebilir. Bu sonuç, bir piyasada firma sayısının daha az olması durumunda fiyat ve marjinal maliyet arasındaki farkın daha büyük olacağı ve firma sayısı arttıkça genellikle fiyatın gitgide marjinal maliyete yaklaşma eğiliminde olacağı standart görüşüne terstir. İki ya da daha fazla firmanın olduğu yarışılabilir bir piyasada denge fiyatı marjinal maliyete eşit olmak zorundadır (Baumol vd., 1982: 28). Yarışılabilir bir piyasada uzun dönem dengesi ancak bu şartlar altında sağlanacaktır.

3. Tam Rekabet Piyasası ve Yarışılabilir Piyasanın Karşılaştırılması: Potansiyel Rekabetin Önemi

Yarışılabilir Piyasalar Teorisi, daha az davranışsal varsayımla tam rekabet ile aynı sonuçları vermektedir. Tam rekabet piyasası oldukça uç bir piyasa örneğidir. Taşıdığı özellikler açısından böyle bir piyasanın gerçek hayatta var olması neredeyse imkansızdır. Tam rekabet piyasasıyla kıyaslandığında yarışılabilir piyasalar teorisinin daha gerçekçi bir piyasa yapısını tanımladığı söylenebilir. Teoriyi klasik teoriden ayıran en önemli nokta tam rekabetçi sonuçların alınabilmesi için çok sayıda firma olması ve her bir firmanın piyasaya oranla çok küçük olması varsayımının zorunlu olmadığını ileri sürmesidir. Az sayıda firma ile rekabetçi sonuçların alınabilmesini sağlayacak olan unsur ise potansiyel rekabettir.

Yarışılabilirlik teorisi, potansiyel rakiplerin neden olduğu rekabet tehdidinin, aktif firmaların fiyatlama davranışını disipline edeceğini varsaymaktadır. Böylece ilk başta potansiyel rekabetsiz tam rekabetçi olan

piyasa, potansiyel giriş tehdidi ile birlikte girişin maliyetsiz olması sonucu tam yarışılabilir hale gelecektir (Asheim, 1992: 609-610).

Yarışılabilir piyasalar teorisinde uzun dönem endüstri dengesi, tam rekabet teorisinde olduğu gibi, uzun dönem ortalama maliyetin minimum olduğu ve fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu çıktı miktarında gerçekleşmektedir. Ancak yarışılabilir piyasalar teorisinde bu uzun dönem dengesi tam rekabet teorisinden farklı olarak az sayıda firmanın olması durumunda da gerçekleşmektedir. Yine yarışılabilir piyasalar teorisinde, tam rekabette olduğu gibi, firmalar uzun dönemde normal kâr elde etmektedir. Piyasaya girişin serbest ve piyasadan çıkışın maliyetsiz olduğu piyasada aşırı kârlar potansiyel rakipleri özendireceği için firmalar rekabetçi fiyatı kabullenmek zorunda kalacaktır. Tam rekabet teorisinde fiili rekabetin doğurduğu bu sonucu, yarışılabilir piyasalar teorisinde potansiyel rekabet tehdidi doğurmaktadır. Dolayısıyla potansiyel rekabet, fiili rekabet gibi etki ettiği için yerleşik firmaların tamamı sürdürülebilir bir endüstri oluşumunda dengeye geleceklerdir.

Yarışılabilir piyasalar teorisine göre, denge fiyat ve çıktının belirlenmesinde temel unsur firma sayısı değil, gerçek bir rekabet tehdidinin olup olmadığıdır. Bu nedenle, potansiyel rekabetin varlığı monopol ve oligopol piyasalarındaki firmaları da rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunmaya zorlayacaktır.

Klasik teori ve yarışılabilir piyasa arasındaki bir diğer farklılık giriş engelleri ile ilgilidir. Klasik teoride ölçek ekonomileri, sabit maliyetlerden mi yoksa batık maliyetlerden mi kaynaklandığı önemli olmaksızın bir giriş engeli iken, yarışılabilir piyasalar teorisinde sabit maliyetlerin batık maliyet olup olmadığı önem taşımaktadır (Günel ve Özel, 2005:67). Sabit maliyetlerin giriş engeli olabilmesi için batık maliyet özelliğini taşıması gerekmektedir. Batık maliyetlerin olmaması maliyetsiz çıkış anlamına geldiği için, piyasaya girişin serbest olmasına imkân verecektir. Teoriye göre, potansiyel rakipler için giriş engeli olabilecek unsur mutlak maliyet avantajıdır.

4. Yarışılabilir Piyasa Örnekleri: Sivil Havacılık ve Bankacılık Sektörleri

Piyasaya giriş ve çıkışın serbest olması, az sayıda firma olsa dahi rekabetçi sonuçların elde edilebilmesi gibi özellikleri nedeniyle mevcut birçok sektörün yarışılabilirlik özelliklerini taşıyor olması mümkündür.

Baumol (1982)'ye göre yarışılabilir bir piyasanın açık bir örneği doğal bir şekilde monopolistik olan havayolu piyasasıdır. Yolculuk için talebin yalnızca bir günde bir uçuşu desteklemeye yeterli olduğu iki şehir arasını düşünelim. Bu bir doğal monopol piyasasıdır. Her durumda havayolu ekipmanları mobil olduğundan (serbestçe yer değiştirebildiğinden) dolayı piyasaya giriş tam olarak geri çevrilebilirdir. Prensip olarak, böyle bir piyasada kârlı bir fırsatla karşı karşıya kalındığında bir rakip yalnızca bu havalimanında uçağını uçurmak, yerleşik firmaların fiyatlarını kırmak ve kârlı bir şekilde bu rotada uçmak isteyecektir. Daha sonra, eğer yerleşik firma yeterli bir fiyat indirimi ile cevap verirse, rakip diğer kârlı seçeneklerin avantajlarını elde etmek için uçağını başka bir şehir çiftinde uçurma ihtiyacı duyacaktır. Rakip kiraladığı uçağını iade etse ya da iyi işleyen ikinci bir uçak piyasasında onu tekrar satsa bile zarar etmeyecektir. Söz konusu piyasada sürdürülebilir bir endüstri oluşumunun gerçekleştirilememesi potansiyel rakipleri geçici kârlar elde etmek için şehir çiftlerine girişini özendircektir.

Firmalar şehir çifti piyasasına girerken bir maliyet dezavantajı ile karşı karşıya olmadıkları gibi piyasadan ayrılırken de batık maliyetlere katlanmazlar. Dolayısıyla herhangi bir şehir çifti piyasasına giriş-çıkış engeli olmadığı için havayolu piyasasının, piyasadaki rekabet düzeyini gösteren firma sayısı az ya da tek olsa bile, yarışılabilirlik özelliği taşıdığı söylenebilir. Örneğin, İstanbul-Kayseri şehir çiftinde faaliyette bulunan bir havayolu firması, uçağını bu rotada kârlı bir şekilde uçuramazsa piyasayı kolaylıkla terk edebilir. Aynı uçağı İstanbul-Kars gibi farklı bir rotada kullanarak kâr edebilir ve herhangi bir batık maliyette söz konusu olmayabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı havayolu piyasası yarışılabilir piyasaların bir örneği olarak görülmektedir.

Baily ve Panzar (1981) çalışmalarında, giriş engelleri, batık maliyetler ve potansiyel rekabet değişkenlerini dikkate alarak ortaya koydukları istatistiksel tablolarla havayolu sektörünün yarışılabilirlik özelliklerini taşıdığını göstermişlerdir. Morrison ve Winston (1987) Amerikan havayolları için potansiyel rekabetin varlığını dikkate alarak yaptıkları ekonometrik analizde Baily ve Panzar (1981)'ı destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Goolsbee ve Syverson (2008) çalışmalarında havayolu piyasasında gerçek bir giriş tehdidinin, mevcut firmaların girişten önce bilet ücretlerini düşürmesine sebep olacağını ortaya koymuşlardır.

Yarışılabilir piyasa olma özelliğini taşıması muhtemel bir diğer sektör bankacılık sektörüdür. Nathan ve Neave (1989) ve Molyneux vd. (1996) çalışmalarında bankacılık sektörünün potansiyel rekabet etkilerinden dolayı yarışılabilirlik teorisinin özelliklerini taşıdığı sonucuna varmışlardır. Mamatzakis vd (2005) bankacılık sektörünün yarışılabilirlik özelliğini taşıdığı sonucuna ulaşan bir diğer ekonometrik çalışmadır.

Yarışılabilirlik literatürüne göre bankaların rekabetçi davranması piyasadaki banka sayısı veya piyasanın yoğunlaşma derecesi ile ilgili değildir. Burada temel rolü piyasaya girişin serbest olması oynamaktadır. İnandırıcı bir giriş tehdidi piyasada az sayıda (birkaç) banka olsa bile yerleşik bankaları rekabetçi bir davranış sergilemeye itecektir (Northcott, 2004: 23).

Gelişmiş bir finansal sistemin mevcut olması bankacılık sektöründe yarışılabilirliğin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böyle bir finansal sistem içerisinde bankalar diğer finansal kurumların ve piyasaların rekabetiyle de karşı karşıyadır (Northcott, 2004: 23). Şube ağına dayalı perakende bankacılık piyasalarından ziyade, değiştirme maliyetlerinin düşük olduğu ve banka müşterilerinin (tüketicilerin) diğer finansal kurumlara ve güvenilir piyasalara ulaşımının kolay olduğu bankacılık piyasaları yarışılabilirlik özelliği taşıyabilmektedir. Ayrıca banka kredilerine ihtiyaç duyan küçük ve orta ölçekli işletmelerin bulunduğu bir bankacılık piyasasının yarışılabilir olması pek mümkün değildir (Neuberger, 1997: 11).

Bankacılık piyasasında bilgi edinme maliyetleri bir batık maliyet olarak değerlendirilebilir. Böyle bir batık maliyet bir giriş engeli oluşturabilir. Yerleşik firmalar kredi başvurusunda bulunanların karakteristiklerini bilerek bir maliyet avantajına sahip olmaktadır. Söz konusu batık maliyet ve yerleşiklerin sahip olduğu maliyet avantajı bankacılık piyasasının yarışılabilir olmasını engelleyecektir (Neuberger, 1997: 11). Bankacılık sektörü, teknolojik gelişmelerden olumlu yönde en çok etkilenen sektörlerden birisidir. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bankalar için bilgi edinme maliyetlerini batık maliyet olmaktan önemli ölçüde çıkarmıştır. Örneğin sektördeki bütün bankalar kredi müşterilerinin güvenilirliğini kredi notu benzeri uygulamalarla birkaç dakika içerisinde sorgulayabilmektedir.

Bankacılık sektörünün yarışılabilir özellikler taşımasının önündeki en büyük engellerden birisi de sektöre girişi kısıtlayan yasal düzenlemelerdir. Türkiye’de de bir dönem olduğu gibi, sektöre girişlerin ilgili kurumlar tarafından engellenmesi yerleşik bankalar için potansiyel rekabet tehdidini ortadan kaldıracaktır.

Sonuç

Yarışılabilir piyasalar teorisinde esas olan fiili rekabet değil potansiyel rekabettir. Potansiyel rekabet tehdidi, tam rekabetin aksine piyasada az sayıda firma olsa dahi yerleşik firmaları rekabetçi gibi davranmaya itecektir. Böylece yarışılabilir bir piyasada faaliyet gösteren firmalar aşırı kâr yerine normal kâr elde edeceklerdir.

Yarışılabilir bir piyasada, piyasaya giriş ve piyasadan çıkış tamamen serbest ve maliyetsizdir. Firmalar piyasaya girişte mutlak maliyet avantajı bağlamında bir giriş engeli ile karşı karşıya değildirler. Piyasaya yeni girecek firmalar üretimin her aşamasında yerleşik firmalarla aynı maliyetlerle karşı karşıya kalacaklardır.

Piyasadan çıkışın maliyetsiz olması, söz konusu piyasada batık maliyetlerin olmaması anlamına gelmektedir. Yani yarışılabilir bir piyasada

çıkış maliyetleri ya tamamen ya da hemen hemen tamamen geri çevrilebilir.

Yarışılabilir bir piyasada endüstri dengesi, tek bir sürdürülebilir oluşumun varlığında sağlanmaktadır. Bu sürdürülebilir oluşumda, piyasa tarafından talep edilen toplam mal miktarı oluşumdaki bütün firmaların çıktılarının toplamına eşit olmalıdır. Ayrıca bu oluşumda piyasada faaliyette bulunan her bir aktif firma normal kâr elde etmektedir. Bu oluşumu sağlayan fiyat seti yerleşik firmaların fiyatlarını sabit tutacağını varsayan potansiyel rakipler için kârlı giriş fırsatları oluşturmamalıdır. Aksi halde piyasada oluşan fiyat seti, oluşumu bozan veya değiştiren girişi cazip hale getirecektir. Buda piyasayı vur-kaç girişine açık hale getirecektir. Kârlı giriş fırsatını değerlendiren firmalar piyasaya girerek yerleşik firmaların fiyatını kırıp, bu firmalar tepki vermeden önce aşırı kârlar elde edip piyasayı terk edebilirler.

Yani yarışılabilir bir piyasada uzun dönemde firmalar tam rekabet piyasasında olduğu gibi uzun dönem ortalama maliyetin minimum olduğu ve fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu çıktı miktarında üretimlerini gerçekleştirmektedir. Böylece uzun dönemde mevcut firmaların hepsi normal kâr elde etmektedirler. Ancak tam rekabetten farklı olarak bu uzun dönem dengesinin gerçekleşmesi için piyasada çok sayıda firma olmasına gerek yoktur. Potansiyel rekabet tehdidi olduğu ve mutlak maliyet avantajları olmadığı sürece piyasada az sayıda firma olsa dahi bu uzun dönem dengesi gerçekleşecektir.

Hem tam rekabet piyasası hem de yarışılabilirlik özelliğini taşıyan bir piyasa gerçek yaşamda karşılaşılması zor ideal piyasalardır. Ancak tam rekabet piyasası ile kıyaslandığında birçok sektörün yarışılabilirlik özelliğini taşıması daha mümkün görünmektedir. Örneğin havayolu taşımacılığı sektörünün, şehir çifti bağlamında düşünüldüğünde batık maliyetlerin sıfır olmasa dahi oldukça düşük olması sebebiyle yarışılabilirlik özelliğini taşıdığı söylenebilir. Benzer şekilde bankacılık sektörüne girişin serbest olması ve bilgi edinme maliyetlerinin batık maliyet oluşturmaması

durumunda, yoğunlaşma seviyesine bakılmaksızın yarışılabilirlik özelliğini taşıması mümkündür.

Kaynakça

Asheim, G.B., (1992), "Contestability in a Resource Market with Non-Convex Costs". The Scandinavian Journal of Economics, 94(4), s.609-618. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].

Bailey, E., (1981), "Contestability and the Design of Regulatory and Antitrust Policy". The American Economic Review, 71(2), s.178-183. [Erişim Tarihi: 28.12.2011, <http://www.jstor.org>].

Baily, E.E. ve Panzar, J.C., (1981), "The Contestability of Airline Markets During the Transition to Deregulation". Law and Contemporary Problems", 44(19), s.125-145. [Erişim Tarihi: 26.07.2017, <http://www.jstor.org>].

Baumol, W.J., (1982), "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure". The American Economic Review, 72(1), s.1-15. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].

Baumol, W.J., Panzar, J.C., Willig, R.D., (1982), Contestable Markets and The Theory of Industry Structure. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

Brock, W. A., (1983), "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article". The Journal of Political Economy, 91(6), s.1055-1066. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].

Cairns, R.D. ve Mahabir, D., (1988), "Contestability: A Revisionist View". *Economica*, New Series, 55(218), s.269-276. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].

Davut, L., (2002), Sanayi İktisadı Piyasa Yapısı Unsurları. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Güenalp, B. ve Özel, H., (2005), "Rekabet Politikalarının Esasları". *Siyasa*, 1(1), s.63-84. Erişim Tarihi: 26.07.2017. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~ozel/YAYIN%20PDF/H%20Ozel%20B%20Gunalp%20Siyasa.pdf>.

B%20Gunalp%20Siyasa.pdf.

Goolsbee, A. ve Syverson, C., (2008), "How Do Incumbents Respond to the Threat of Entry? Evidence from the Major Airlines". The Quarterly Journal of Economics, 123(4), s.1611-1633. [Erişim Tarihi: 26.07.2017, <http://www.jstor.org>].

Maddala, G.S., Miller, E., (1989), *Microeconomics: Theory and Applications*. USA: McGraw-Hill, Inc.

McIntosh, J., (2002), "A Welfare Analysis of Canadian Chartered Bank Mergers". *The Canadian Journal of Economics*, 35(3), s.457-475. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].

Mamatzakis, E., Staikouras, C., Koutsomanoli, N., (2005), "Competition and Concentration in The Banking Sector of Southeastern European Region". *Emerging Markets Review*, (6), s.192-209. [Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.sciencedirect.com>].

Martin, S., (2000), "The Theory of Contestable Markets". Erişim Tarihi: 02.12.2010, <http://www.krannert.purdue.edu/faculty/smartin/aie2/contestbk.pdf>

Molyneux, P., Thornton, J. ve Lloyd-Williams, D.M., (1996), "Competition and Market Contestability in Japanese Commercial Banking". *Journal of Economics and Business*, (48), s.33-45. [Erişim Tarihi: 20.06.2013, <http://www.sciencedirect.com>].

Morrison, S.A., ve Winston, C., (1987), "Empirical Implications and Tests of the Contestability Hypothesis". *The Journal of Law & Economics*, 30(1), s.53-66. [Erişim Tarihi: 26.07.2017, <http://www.jstor.org>].

Nathan, A. ve Neave, E.H., (1989), "Competition and Contestability in Canada's Financial System: Empirical Results". *The Canadian Journal of Economics*, 22(3), s.576-594. [Erişim Tarihi: 26.06.2013, <http://www.jstor.org>].

Neuberger, D., (1997), "Structure, Conduct and Performance in Banking Markets", Erişim Tarihi: 26.06.2013, <http://www.wiwi.uni-rostock.de/fileadmin/Institute/VWL/VWL-Institut/RePEc/pdf/wp012thuenen.pdf>.

Northcott, C. A., (2004), *Competition in Banking: A Review of the Literature*. <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/02/wp04-24.pdf>.

Perrakis, S., (1982), "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure by William J. Baumol; John C.Panzar; Robert D. Willig". *The Canadian Journal of Economics*, 15(4), s.774-780. [Erişim Tarihi: 14.06.2012, <http://www.jstor.org>].

Shy, O., (1995), *Industrial Organization: Theory and Applications*. New York: Massachusetts Institute of Technology.

Weitzman, M.L., (1983), "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure: Comment". *The American Economic Review*, 73(3), s.486-487. [Erişim Tarihi: 10.11.2010, <http://www.jstor.org>].

Yano, M., (2006), "A Price Competition Game Under Free Entry". *Economic Theory*, 29(2), s.395-414. [Erişim Tarihi: 19.06.2012, <http://www.jstor.org>].

Yıldırım, K., Eşkinat, R., Kabasakal, A., Erdoğan, M. (2009), *Endüstriyel Ekonomi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.